

การแสดงโขนของอากาศไล

นายอนุชา บุญยัง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2543

ISBN 974-13-0438-2

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I 2012 3334

KHON PERFORMANCE OF AKATTALAI

Mr. Anucha Boonyung

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Thai Dance

Department of Dance

Faculty of Fine and Applied Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2000

ISBN 974-13-0438-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์   การแสดงโขนของอากาศไล
โดย   นายอนุชา บุญยัง
สาขาวิชา   นาฏยศิลป์ไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา   อาจารย์สวภา เวชสุรักษ์

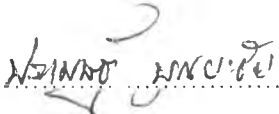
คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(อาจารย์จรรยา นง แสงวิเชียร)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สุรพล วิบุรินทร์รักษ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์สวภา เวชสุรักษ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ประเมษฐ์ บุญยะชัย)

..... กรรมการ
(อาจารย์มาลินี อาชายุทธการ)

อนุชา บุญยงค์ : การแสดงโขนของอากาศดไล. (KHON PERFORMANCE OF AKATTALAI)

อ. ที่ปรึกษา : อาจารย์สวภา เวชสุรกฤษ, 447 หน้า. ISBN 974-13-0438-2.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาลักษณะเฉพาะท่ารำอากาศดไล ซึ่งเป็นยักษ์ผู้ชายผสมผสานกับยักษ์ผู้หญิง

วิธีการวิจัย ใช้การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและมีประสบการณ์โขนตัวอากาศดไล แล้วนำกระบวนการทั้งหมดมาวิเคราะห์เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของท่ารำที่เป็นรูปแบบของยักษ์ผู้ชายและยักษ์ผู้หญิง ตลอดจนการแต่งกายของอากาศดไลที่มีลักษณะแตกต่างจากยักษ์คนอื่นที่ปรากฏในเรื่องรามเกียรติ์ โดยข้อมูลจากครู 3 ท่าน คือ นายทองเริ่ม มงคลนัญ นายหยัด ช้างทอง และนายราชมพ โทธิเวส

ผลการวิจัยพบว่า อากาศดไลคือยักษ์เสื้อเมืองที่มีกระบวนการท่ารำที่ปรากฏในการแสดงโขนที่เด่นชัด คือ การรำตรวจพล การรำกระบวนท่ารบกับหนุมาน ซึ่งปรากฏอยู่ในการแสดงโขนตอน สิบมรรคา รูปแบบกระบวนท่ารำของครู 3 ท่านดังนี้

1. ท่ารำตรวจพลของ นายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง มีกระบวนการท่ารำเหมือนกัน ใช้อาวุธประกอบการรำคือหอก ของนายราชมพ โทธิเวส กระบวนท่ารำแตกต่างจากครู 2 ท่าน และใช้อาวุธประกอบการรำ คือ กระบอง
2. การรำกระบวนท่ารบกับหนุมานของ นายทองเริ่ม มงคลนัญ และ นายหยัด ช้างทอง คล้ายคลึงกับใช้อาวุธประกอบการรำคือกระบอง สำหรับท่าเฉพาะของครู 3 ท่าน มีลักษณะเดียวกัน คือ การจับอก จับกัน ของหนุมาน และการเขินอาย สะบัดค้อน ของอากาศดไล เป็นต้น

ผู้แสดงอากาศดไลต้องเป็นผู้ที่ได้รับการฝึกหัดเบื้องต้นขั้นพื้นฐานของตัวยักษ์ผู้ชายตามขั้นตอนแล้ว จึงฝึกหัดบทบาทเฉพาะตัวของอากาศดไล เพื่อใช้ในการแสดงที่มี 2 รูปแบบ คือ โขนหน้าจอกและโขนฉาก ใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า บรรเลงเพลงกราวในสำหรับการรำตรวจพล เพลงเชิด ในการรำกระบวนท่ารบ มีบทบาทย์เจรจาในอารมณ์โกรธที่ใช้ในการต่อสู้กับหนุมาน อากาศดไลมีรูปแบบการแต่งกายที่ปรากฏในการแสดงอยู่ 2 รูปแบบคือ การนุ่งผ้าโจงกระเบน ไม่สวมสนับเพลา และการนุ่งผ้าจีบหน้านาง สวมเสื้อแขนยาวสีส้ม สวมผ้าห่มชายปีกกาทั่วไปของตัวนางยักษ์และสวมเครื่องประดับของตัวนาง

การแสดงโขนของอากาศดไล ไม่ค่อยได้รับความนิยมออกแสดงเนื่องจากมีบทบาทน้อย และกระบวนท่ารำที่ผสมผสานกันระหว่างยักษ์ผู้ชายและผู้หญิง ยังไม่ได้มีการสืบทอดที่ชัดเจน และบุคลิกลักษณะตลอดจนรูปร่างของผู้แสดงอากาศดไลหาได้ยาก จึงควรได้รับการศึกษาเพื่ออนุรักษ์และสืบทอดต่อไป

ภาควิชา นาฏยศิลป์

สาขาวิชา นาฏยศิลป์ไทย

ปีการศึกษา 2543

ลายมือชื่อนิสิต ..... *อนุชา บุญยงค์* .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา ..... *สวภา เวชสุรกฤษ* .....

4286561235 : MAJOR THAI CLASSICAL DANCE

KEY WORD: KHON PERFORMANCE OF AKATTALAI

ANUCHA BOONYUNG : KHON PERFORMANCE OF AKATTALAI. THESIS

ADVISOR : SAVAPA VECHSURUCK, 447 pp. ISBN 974-13-0438-2

The purpose of this thesis was to study the dance movements of “Arkasatalai,” a hermaphroditic demon. The data collection was conducted by means of interviewing experts and those with experience performing this character and conducting analyses of the differences between the dance movements of male demons and female demons, as well as the costumes of Arkasatalai which is different from those of other demons in the Ramayana epic. The three experts who participated in the interviews were (1) Mr. Thongrerm Mongkolnat, (2) Mr. Yud Changthong, and (3) Mr. Rakhop Bhodives.

The findings of the study reveal that Arkasatalai is considered a suer muang demon, or a demon which has the responsibility to protect the realm. In khon performance (or masked play), there are two dance movements which are considered unique for this particular character called “rum truoj pol” (reviewing the troop) and “rum krabuanta rob kub Hanuman” (combating with Hanuman) which are prominent in the Sueb Munka episode of khon. A comparison of the three experts’ dance movements are as follows:

As for the “rum truoj pol” movement, the movements of Mr. Thongrerm Mongkolnat and Mr. Yud Changthong were identical, with a spear as their weapon, but they were different from that of Mr. Rakhop Bhodives who used a club. Regarding the “rum krabuanta rob kub Hanuman,” the dance movements of Mr. Thongrerm Mongkolnat and Mr. Yud Changthong were similar with the use of a club. The specific movements of these three experts were the same, with the Arkasatalai character touching the breast and buttock of Hanuman, or showing his embarrassment and displeasure, to name a few.

In general, the performers of this character have to master the dance movements of regular male demons before practicing the specific dance movements of Arkasatalai to be performed in two types of performance—khon na jaw and khon chak. The Thai orchestra is used for background music when performing the former movement, while there is a dialogue expressing the character’s anger toward Hanuman in the latter. There are two types of costumes for Arkasatalai. When dressed as a male, the character wraps a long cloth around the waist, fan-fold the edges together and pass the folded portion between the legs and hitch it at the waist in the back, and without a pair of shorts. When dressed as a female, the character wears a floor-length tube skirt with a pleat in the front, a long-sleeved orange blouse, a shoulder wrap, and jewelry.

The performance of Arkasatalai is not popular because it is not considered a major role. A lack of a specific set of dance movements combining the movements of both male and female demons as well as a difficulty in finding a performer with the right body type for the role also contribute to its lack of popularity. Therefore, this performance should be studied, preserved and passed on for generations to come.

Department   Dance
Field of study   Thai Classical Dance
Academic year   2000

Student’s signature.....
Advisor’s signature.....

Abn Ew J
Sam Pua

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากบุคคลหลายท่าน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ นายราชมพ โภธิเวส นายสุดจิตต์ พันธุ์สังข์ นายประเมษฐ์ บุญยะชัย นายประดิษฐ์ ศิลปสมบัติ ได้กรุณาให้คำปรึกษา ให้ความรู้ทางวิชาการ และสละเวลาอันมีค่าให้คำแนะนำข้อคิดเห็นในการทำวิทยานิพนธ์ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีตลอดมา รวมทั้งอาจารย์สวภา เวชสุรักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และอาจารย์มาลินี อาชายุทธการ ที่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

นอกจากนี้ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีกทั้งครู อาจารย์ เพื่อนข้าราชการวิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร และอีกหลายท่านที่มีได้กล่าวนาม ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนความร่วมมือช่วยเหลือด้วยดีเสมอมา ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกเป็นพระคุณอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านมา ณ โอกาสนี้

ท้ายสุด งานวิจัยฉบับนี้อาจนับเป็นงานวิจัยแนวใหม่คือ การศึกษาค้นคว้าทางด้านนาฏศิลป์ไทย แล้วรวบรวมข้อมูลมาเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร นับว่ามีอุปสรรคมากมายในด้านการค้นคว้าข้อมูล เพราะว่างานทางด้านนาฏศิลป์ไทยไม่ค่อยมีข้อมูลอ้างอิงเป็นตำรา ข้อมูลหลักจะได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ และจากประสบการณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้วิจัยมีความประสงค์จะให้งานวิจัยนี้เป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจในรูปแบบการแสดงและกระบวนการทำรำของอากาศไตโลมาใช้ในการแสดงโขน เพื่อให้เป็นการสืบทอดกระบวนการทำรำต่อไป หากงานวิจัยนี้เป็นประโยชน์เพียงเล็กน้อยต่อการศึกษา ผู้วิจัยขออุทิศความดีให้แก่พระคุณของครูบาอาจารย์ บิดามารดา ที่อบรมสั่งสอน และทุก ๆ ท่านที่เป็นกำลังใจให้ความสำเร็จของงานวิจัยนี้

อนุชา บุญยัง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฅ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนผัง	ค
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.4 วิธีดำเนินการวิจัย	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2 ประวัติและความเป็นมาของอากาศตไล.....	7
2.1 ความเชื่อเรื่องเสื้อเมือง.....	7
2.2 พิธีกรรมเกี่ยวกับเสื้อเมือง.....	13
2.3 ความเชื่อเรื่องเสื้อเมืองในด้านของวรรณคดี.....	15
2.4 ลักษณะรูปร่างของอากาศตไลจากวรรณคดี	21
2.5 หน้าที่ของอากาศตไลในเรื่องรามเกียรติ์.....	27
สรุป	27
บทที่ 3 การฝึกหัดตัวอากาศตไลในการแสดงโขน	29
3.1 การฝึกหัดเบื้องต้น	29
3.2 การฝึกหัดแม่ท่ายักษ์.....	40
3.3 การฝึกท่าเฉพาะของอากาศตไล	51
3.4 วิธีการต่อหน้าพาทย์เพลงกราวโน ในการรำตรวจพล และเพลงเชิดในการรบ	55
3.5 การคัดเลือกผู้แสดง.....	56
3.6 อุปนิสัยของผู้แสดงเป็นอากาศตไล.....	57
สรุป	59

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 องค์ประกอบการแสดงโขนของอากาศไต	61
4.1 โขนหน้าจอ	61
4.2 โขนฉาก	64
4.3 เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์การแสดงโขนของอากาศไต	66
4.3.1 ลักษณะศีรษะโขนของอากาศไต	66
4.3.2 การแต่งกายของอากาศไต	71
4.3.3 วิธีการแต่งกายของอากาศไต	83
4.3.4 อาวุธที่ใช้ประกอบการแสดง	89
4.4 วงดนตรี	91
4.5 เพลง	92
4.5.1 เพลงโหมโรง	93
4.5.2 เพลงหน้าพาทย์	93
4.5.3 การขับร้องเพลงประกอบการแสดงโขนของอากาศไต	94
4.6 การแสดงโขนตอน สืบมรรคา ช่วงที่อากาศไตออกแสดง	99
4.7 การพากย์เจรจา	108
4.7.1 ผู้พากย์เจรจา	109
4.7.2 บทพากย์เจรจาและลักษณะการพากย์เจรจา	110
สรุป	118
บทที่ 5 กระบวนการของอากาศไต	119
5.1 กระบวนท่ารำตรวจพบของอากาศไต	123
5.2 กระบวนท่ารำเพลงรบของอากาศไต	226
5.3 การตีบทและจริตกริยาต่าง ๆ	397
สรุป	402
บทที่ 6 สรุปและข้อเสนอแนะ	404
รายการอ้างอิง	410
ภาคผนวก	412
ภาคผนวก ก	414
ภาคผนวก ข	446
ประวัติผู้วิจัย	447

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่	หน้า
1 พระเสื่อเมือง	14
2 ลักษณะรูปร่างจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง "อากาศประไลย" ณ ระเบียงคต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	25
3 การตบเข้า	31
4 การถองสะเอน	33
5 การเดินเส้า	34
6 การถีบเหลี่ยม	36
7 ครูตัดมือ	37
8 การตัดมือด้วยตนเอง	38
9 การนั่งชันเข้าตัดมือ	39
10 การนั่งให้วัดถวายบังคม	41
11-15 ท่าที่ 1 - ท่าที่ 5	42-46
16 ท่าเขิด	47
17 การนั่งคุกเข่า	48
18 การนั่งพับเพียบ	49
19 ท่าขึ้นพัก	50
20 การเดินลอยหน้า	52
21 ท่าเดินเดาะขา	53
22 ท่าอายุ	54
23 ศีรษะด้านหน้า ส่วนของยอดของอากาศไต	67
24 ลักษณะใบหน้าของอากาศไต	68
25 ลักษณะด้านข้างของศีรษะของอากาศไต	69
26 ลักษณะด้านหลังของศีรษะของอากาศไต	70
27 การแต่งกายของอากาศไตรูปแบบนุ่งโจงกระเบน	73
28 ภาพการแต่งกายของอากาศไตจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง	75
29 ภาพจิตรกรรมฝาผนังนางอากาศไต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม	76
30 การแต่งกายของอากาศไตรูปแบบนุ่งผ้าจีบหน้านาง	77

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพประกอบที่	หน้า
31	เสื้อของอากาศไต.....78
32	ผ้าห่มนางยักษ์ของอากาศไต.....80
33	ผ้าถุงของอากาศไต.....81
34	เครื่องประดับของอากาศไต.....82
35	การรัดเสื้อ.....84
36	การสวมผ้าห่มนาง.....85
37	การนุ่งผ้าโจงกระเบน.....86
38	วงปีพาทย์เครื่องห้า.....91
39	การยืนเต็มเหลี่ยม.....121
40	การยืนหลบเหลี่ยม.....122
41-81	การรำตรวจพลอากาศไต รูปแบบของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง..... 124-164
82-137	การรำตรวจพลอากาศไต รูปแบบของนายราชมพ โภธิเวส..... 167-222
138	ท่าแทงหอก.....231
139	ท่ากว้างจักร.....232
140-152	กระบวนท่าทำรบของอากาศไตกับหนุมาน..... 235-247
153-190	กระบวนท่ารบของอากาศไตกับหนุมานตามรูปแบบของ นายทองเริ่ม มงคลนัญ..... 249-286
191-237	กระบวนท่ารบของอากาศไตกับหนุมานตามรูปแบบของ นายหยัด ช้างทอง..... 287-333
238-290	กระบวนท่ารบของอากาศไตกับหนุมานตามรูปแบบของ นายราชมพ โภธิเวส..... 339-391
291	พระปัญญาสิขร.....413

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1	แสดงท่ารำในบทร้องเพลงสิงโตของอากาศไลรบกับหนุมาน.....97
2	ลักษณะการพากย์เจรจาบทบาทของอากาศไลต่อสู้กับหนุมาน.....111
3	ตารางแสดงลักษณะท่ารำตรวจพลอากาศไล ของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง ด้วยอาวุธหอก.....165
4	ตารางแสดงลักษณะท่ารำตรวจพลอากาศไล ของนายราชมพ โพิธิเวส ด้วยอาวุธกระบอง 223
5	ตารางเปรียบเทียบกระบวนท่ารบและการใช้อาวุธ ของนายทองเริ่ม มงคลนัญ และนายหยัด ช้างทอง 334
6	ตารางแสดงลักษณะกระบวนท่ารบ ของนายราชมพ โพิธิเวส ด้วยอาวุธกระบอง 392

สารบัญแผนผัง

แผนผังที่	หน้า
1	การแบ่งพื้นที่บนเวทีโซนหน้าจอ 63
2	การแบ่งพื้นที่บนเวทีโซนหน้าจอของอากาศสดได้.....64
3	เวทีการแสดงโฆษณาสด สืบมรรคาของอากาศสดได้.....65
4	ฉากอาคารพระนารทฤๅษี.....102
5	ฉากอากาศสดไร่ตรวจพล 105
6	ฉากกองทัพอากาศสดต่อสู้กับหนุมาน.....106
7	ฉากอากาศสดต่อสู้กับหนุมาน.....107
8	ฉากนกสดาอยู่ยืนบนเตียง 416
9	ฉากทศกัณฐ์และนกสดาต่อสู้กัน 416
10	ฉากพระราม พระลักษมณ์ ฟานักในป่า.....419
11	ฉากหนุมานนี้แกลิ่งพระราม.....421
12	ฉากหนุมานแผลงฤทธิ์.....421
13	ฉากหนุมานนำกองทัพถวายพระราม 422
14	ฉากถวายพล 423
15	ฉากสามลิงเดินทาง 425
16	ฉากวีระชัยสิบแปดมงกุฎ 426
17	ฉากตรวจพล..... 427
18	ฉากป่า 428
19	ฉากสังหารยักษ์ปักหลั่น.....431
20	ฉากเมืองร้าง..... 432
21	ฉากเมืองร้าง (ต่อ) หนุมานมาพบนางบุษมาลี 433
22	ฉากหนุมานเกี่ยวนางบุษมาลีและแผลงฤทธิ์.....435
23	ฉากหนุมานส่งนางบุษมาลีขึ้นสวรรค์.....438
24	ฉากหนุมานออกจากเมืองร้าง 439
25	ฉากป่าพบนกสั้มพาที่.....441
26	ฉากนกสั้มพาที่มีขน.....443
27	ฉากนกสั้มพาที่ชี้ทาง 445